

MALBORK MARIENBURG

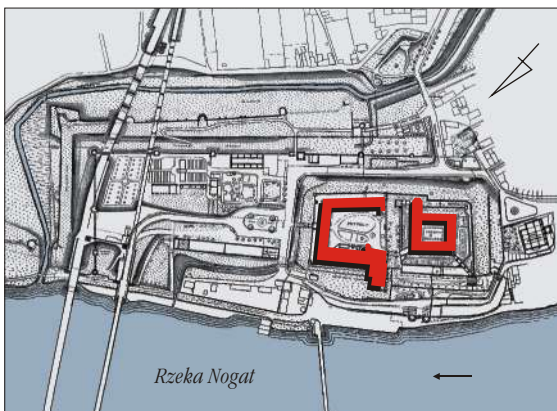
powiat Malbork komturstwo Malbork

*zamek wielkich mistrzów,
stolica państwa zakonnego*

© Studio Wydawnicze Arta

Pałac Wielkich Mistrzów – widok zza Nogatu

Plan sytuacyjny zespołu zamkowego wg K. Steinbrechta, 1911 r.

Zespół zamkowy w Malborku to największa gotycka twierdza w Europie wzniesiona z cegły i jeden z najlepszych przykładów architektury obronno-rezydencjonalnej epoki średniowiecza. Symbol potęgi Zakonu Krzyżackiego z najlepszego okresu istnienia państwa zakonnego w Prusach, jednego z najbogatszych i najlepiej zorganizowanych państw ówczesnej Europy. Pełna majestatu, olbrzymia, rozciągnięta wzdłuż Nogatu budowla od początku budziła podziw i respekt. W swojej ponad siedemsetletniej historii miała także czas – wiek XVIII – kiedy zaniedbana, dowolnie przekształcana, miała być nawet przeznaczona do rozbiórki, ale też w końcu tego samego stulecia zaczęła być prawdziwym źródłem fascynacji nie tylko miłośników sztuki i historii, ale także prekursorów ochrony zabytków. To, co dziś oglą-

© Studio Wydawnicze Arta
www.arta.olsztyn.pl

Zamek Średni i Wysoki – widok zza Nogatu

damy, jest w dużej części rekonstrukcją gotyckiego założenia, stworzoną przez znakomitych niemieckich konserwatorów, głównie Konrada Steinbrechta oraz polskich naukowców i konserwatorów prowadzących odbudowę zamku po ogromnych zniszczeniach II wojny światowej.

Zamek w Malborku wznoszono od około 1274 roku, a od 1309 roku rozbudowywano go z przeznaczeniem na główną siedzibę władz państwa krzyżackiego. Po roku 1457 stał się jedną z rezydencji polskich królów, by powrócić w granice Prus po pierwszym rozbiórze Polski (1772). Nie ominęły go również dramatyczne wydarzenia pierwszej połowy XX wieku; Niemcy uważali go za symbol potęgi i trwania na Wschodzie, a Polacy za symbol najgorszego ciemieźcy narodu. Po przełomie roku 1989, uwolniony wreszcie

od wpływu ideologii, wpisany został w poczet kulturowego dziedzictwa Europy i z roku na rok przyciąga coraz większe rzesze turystów, nie przestając być źródłem fascynacji i miejscem badań naukowców.

Zespół zamkowy w Malborku tworzą trzy części: Zamek Wysoki – siedziba konwentu klasztornego, Zamek Średni – rezydencja wielkiego mistrza i główny ośrodek państwa zakonnego oraz Przedzamcze – nazywane Zamkiem Niskim – wielkie zaplecze gospodarcze twierdzy. Każda z tych części miała swój własny, rozbudowany system obronny, a całość dodatkowo chroniona była potężnymi, wspólnymi fortyfikacjami.

Warownię usytuowano na prawym brzegu Nogatu (wschodniego, deltowego ramienia Wisły), uchodzącego do Zalewu Wiślanego. Miejsce miało znakomite walory obronne – był to długi, wyniesiony pas lądu, otoczony od zachodu i częściowo północy Nogatem, a od wschodu rozległymi bagnami. Budowę zamku rozpoczęto po 1274 roku, po stłumieniu drugiego powstania Prusów. Istniał już wówczas – budowany od około 1237 roku – zamek mistrza krajowego w pobliskim Elblągu, a tu, nad Nogat przeniesiono, działającą od około 1250 roku w dawnej warowni biskupa Chrystiana, komturię z Zantyru, leżącą u ujścia Nogatu z Wisły. Do budowy warowni wykorzystywano nawet budulec z zantyrskiego zamku. Początkowo Malbork został siedzibą komturstwa, choć wiele wskazuje na to, że od początku planowano, że będzie to najważniejszy zamek w Prusach. Pierwszy komtur Malborka, Dytryk von Regenstein pojawia się w dokumentach w 1276 roku. Nazwa *Marienburg* przyjęta została od imienia Najświętszej Marii Panny – patronki Zakonu, *Malbork* jest spolszczonym brzmieniem tej nazwy. Powstająca przy budowanym zamku osada, ubkowana po jego południowej stronie, otrzymała prawa miejskie w roku 1286 od mistrza krajowego Konrada von Thierberg. W 1309 roku, za czasów wielkiego mistrza Zygryda von Feuchtwangena zapadła decyzja o przeniesieniu siedziby wielkiego mistrza z Wenecji nad Nogat. Malbork stał się główną siedzibą Zakonu Krzyżackiego i jednocześnie stolicą państwa, pociągnęło to za

© Studio Wydawnicze Arta
www.arta.olsztyn.pl

Zamek wielkich mistrzów – widok zza Nogatu

sobą ogromną rozbudowę zamkowego założenia. Od połowy XIV wieku aż do bitwy pod Grunwaldem (1410) do Marienburga z całej Europy ściągali w poszukiwaniu sławy rycerze na organizowane przez Zakon krucjaty, tzw. rejzy na Litwę i Żmudź oraz towarzyszące im wspaniałe turnieje rycerskie i biesiady. Malbork pozostał stolicą państwa zakonnego do wojny trzynastoletniej; w 1457 roku mające bronić twierdzy wojska zaciężne Zakonu sprzedały ją polskiemu królowi Kazimierzowi Jagiellończykowi.

W pierwszym etapie budowy warowni, od około 1274 roku do końca XIII wieku, wzniesiono zamek dla konwentu, od XVI wieku nazywano go **Zamkiem Wysokim**, od północy, na miejscu późniejszego Zamku Średniego ulokowano duże przedzamcze. Zamek pełnił także funkcję klasztoru, zatem rozplanowanie bryły zamkowej i poszczególnych pomieszczeń związane było ściśle z regułą zakonną i oparte na tzw. modelu zamku konwentualnego. Zgodnie ze specyfiką średniowiecza, zdobiące architekturę polichromie, detale miały w większości znaczenie religijne i symboliczne. Zamek założono na planie prostokąta

© Studio Wydawnicze Arta
www.arta.olsztyn.pl

Zamek Wysoki, widok od strony Nogatu w październikowy poniedziałek

(o wymiarach 51,6 x 60,7 m). Najpierw wzniesiono czworobok murów zewnętrznych, a następnie dobudowano do niego poszczególne skrzydła. Najwcześniej wzniesiono skrzydło północne, mieszczące na piętrze kapitułarz i kaplicę, potem zachodnie (od strony Nogatu), a w dalszej kolejności południowe. Główną wieżę zamkową, na planie prostokąta, wtopioną w dolnej partii w skrzydła zamku, usytuowano przy narożu północno-wschodnim. Wjazd na zamek umieszczono ukośnie w narożu północno-zachodnim. Ten nietypowy, skośny wjazd badacze tłumaczą względami topograficznymi, chęcią zwiększenia obronności zamku przez utrudnienie wjazdu lub po prostu zmianą koncepcji planistycznej założenia. W tym samym czasie, jeszcze przed 1300 rokiem wybudowano potężne gdanisko – wieżę ustępową, pełniącą podczas zagrożenia funkcję wieży ostatniej obrony, do której wyprowadzono z naroża południowo-zachodniego długi ganek wsparty na ceglanych, potężnych arkadach. Powstałe skrzydła zamkowe utworzyły wewnętrzny, czworokątny dziedziniec ze studnią po środku. W pierwszym etapie wznie-

siono murowane krużganki tylko przy północnym i zachodnim skrzydle, na dole wsparto je na cylindrycznych, granitowych kolumnach, górny poziom początkowo był drewniany. Zewnętrzne naroża bryły zamkowej uzyskały wieżyczki, które, spełniając funkcje obronno-obszernic, znakomicie rozbiły architekturę potężnego czworoboku zamkowego, czyniąc ją bardziej smukłą i finezyjną. Zamek otoczono murami z parchamem (międzymurzem) i fosą. Fosa zasilana była wodami odległego o 8 km jeziora Dąbrówka, z którymi połączone były specjalnie przekopany kanałem, ponieważ uznano, że nie można polegać na Nogacie, w którym poziom wody był niestabilny. Dzięki tej inwestycji mogły również funkcjonować zamkowe młyny.

Złota Brama, wejście do kaplicy zamkowej

© Studio Wydawnicze Arta
www.arta.olsztyn.pl

Zwornik z Chrystusem

Z tego pierwszego etapu budowy Zamku Wysokiego najlepiej zachowała się słynna **Złota Brama** – ozdobny portal wejściowy z krużganków do kaplicy zamkowej. Datowana na około 1280 rok, jest pięknym przykładem plastyki średniowiecznej, swą nazwą zawdzięcza bogatej, złoto polichromowanej dekoracji rzeźbiarsko-malarskiej. Brama została umieszczona w głębokiej wnęce, sklepionej krzyżowo-żebrowo. Zgodnie z duchem średniowiecza, jej dekoracja ma głębokie znaczenie symboliczne. Członkowie konwentu zbierali się w kaplicy na wspólną modlitwę ośmiokrotnie w ciągu jednego dnia. Tyle też razy przekraczali Złotą Bramę. Jej bogata dekoracja miała przypominać, że wiara w Chrystusa i Kościół jest drogą do zbawienia i Królestwa Bożego. Wyobrażenie Chrystusa króluje w zworniku sklepienia wnęki, po

Zespół zamkowy od wschodu, po lewej Zamek Wysoki z wysuniętym prezbiterium Kościoła NMP i wnęką po posagu Madonny

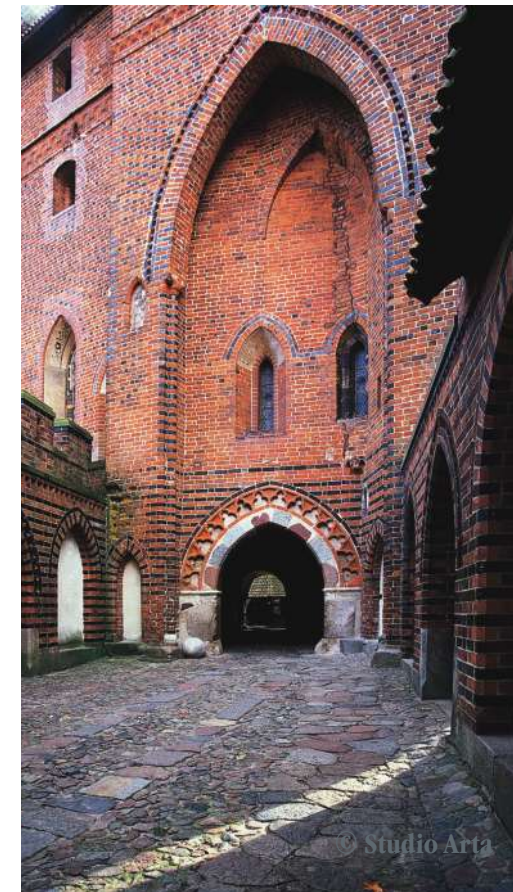
bokach przedstawiono sceny z życia Chrystusa i Marii. W pięknej archiwolcie portalu umieszczono m.in. przypowieść o Pannach Mądrych i Głupich (*Ewang. wg Mat., 25, 1-13*), częsty motyw w sztuce średniowiecza, będący wskazówką na drodze ku zbawieniu: ci, co będą służyć Chrystusowi, dostąpią zbawienia, ci, którzy zblądzą, utracą tę możliwość. Tę symbolikę podkreślają też umieszczone nad Pannami posagi Ecclesii (Kościoła) i Synagogi. Mało znanym, intrygującym elementem dekoracyjnym przyziemia zamku z pierwszej fazy budowy jest tajemnicza płaskorzeźba na wewnętrznej ścianie krużganka, nad wejściem na schody prowadzące na piętro reprezentacyjne. Zamknięta w obrys koła, widnieje tu twarz Chrystusa. Prawdopodobnie miała symbolizować przejście od *profanum* do *sacrum* – od zajmującej pomieszczenia parteru przyziemnej sfery gospodarczej do sfery duchowej życia klasztornej (fot. na str. 250). Zachowaną dekoracją z pierwszego etapu budowy jest także ceglany fryz z motywem trójliścia zdobiący łuk bramy wjazdowej na Zamek Wysoki.

Złota Brama, Panny Głupie i Panny Mądre

Decyzja o przeniesieniu stolicy Zakonu do Malborka – podjęta w 1309 roku – miała podstawowe znaczenie dla dalszej historii zamku malborskiego. Do tej pory największy z zamków komturek stał się najważniejszą, reprezentacyjną siedzibą Zakonu w Prusach, a przede wszystkim głównym ośrodkiem władzy państwowej. Spowodowało to wielką rozbudowę warowni, zwiększenie jej obronności i rozbudowę zaplecza gospodarczego. Przede wszystkim zwiększyła się liczba członków konwentu, zatem jedną z podstawowych zmian na Zamku Wysokim było powiększenie kapitułarza i przebudowa kaplicy zamkowej na główny kościół zakonny. **Kapitułarz**, miejsce gdzie odbywały się niedzielne zebrania konwentu oraz najważniejsze – posiedzenia kapituły

Wjazd na Zamek Wysoki

Gdanisko – wieża ustępowa i ostatniej obrony, widok od południa

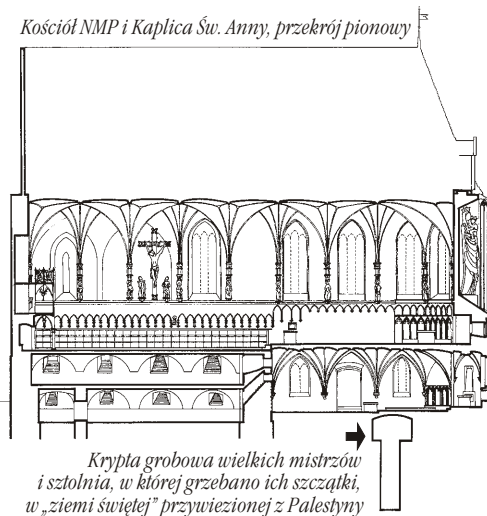
© Studio Arta

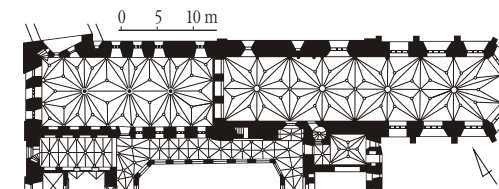
© Studio Wydawnicze Arta
www.arta.olsztyn.pl

Kapitularz – najpiękniejsze wnętrze na Zamku Wysokim, zrekonstruowane przez K. Steinbrechta

generalnej Zakonu (do około 1340 roku), powiększono i przesklepiono smukłym, trójdzielnym sklepieniem wspartym na trzech kolumnach. Ściany kapitularza ozdobił poczet wielkich mistrzów Zakonu, a nad wejściem umieszczono Madonnę z Dzieciątkiem na tronie (obecne polichromie – podobnie jak całe wnętrze – są rekonstrukcją z końca XIX wieku). Wielkim przedsięwzięciem była przebudowa kaplicy konwentu na Kościół NMP, którą prowadzono w latach 1335–1344. Dodatkową przestrzeń uzyskano wychodząc poza bryłę zamku na międzymurze i poza mur obronny. Prostokątny rzut kościoła zamknięto od wschodu poligonalnym prezbiterium. Przestrzeń we wnętrzu kościoła przekryto wysokim sklepieniem gwiaździstym, ozdobiono bo-

gatym, pięknym detalem architektonicznym, doświetlono wysokimi ostrołukowymi oknami, przeszklonymi barwnymi witrażami. Sklepienie oparto na służkach przyściennych, które zostały ozdobione w wyszukany sposób: pod wspornikami służek stały posągi naturalnej wielkości – m.in. 12 Apostołów. Posągi oparto na konsolkach z pełnoplas-

Rzut poziomy kapitularza (po lewej) i Kościoła NMP na Zamku Wysokim, wg B. Kosińskiej, 1981 r.

© Studio Wydawnicze Arta
www.arta.olsztyn.pl

Wnętrze Kościoła NMP zniszczonego w 1945 r., gotycki detal architektoniczny

tycznym wyobrażeniem złych mocy. W przebudowie postarano się zachować pierwotną dekorację wnętrza. Ściany obiegał delikatny, koronkowy fryz arkadkowy, zdobiły je barwne polichromie, z których zachował się m.in. pochodzący z końca XIII wieku piękny fragment na ścianie południowej, obok wejścia do zakrystii, przedstawiający scenę Ostatniej Wieczerzy. Wyjątkową ozdobę kościół zakonny uzyskał po stronie zewnętrznej prezbiterium: w roku 1340 w środkowej wnęce okiennej średniowieczni artyści